

CONTRIBUTIONS TO THE THEOLOGICAL PROFILE OF TIMOTEI CIPARIU

Simona Oarga (Pintea)

"1 Decembrie 1918" University of Alba Iulia

Abstract: Timotei Cipariu is a encyclopedic personality of the Romanian culture with recognized contributions in many areas/fields of science. However, he has not been completely researched/studied and his work has not been entirely published so far. Thus in recent decades, Timotei Cipariu as a writer is a revelation of the Romanian literature. The same is true/goes for his contributions in the field of theology.

The present study aims at sketching a portrait of the theologian Timotei Cipariu, through a reflection of his writings/works and achievements in this field of knowledge. Finally, a better knowledge of his theological profile could mean a modest contribution to turning to good account the studies on this "encyclopedic personality" of Blaj.

Keywords: Școala Ardeleană (the Transylvanian School), theologian, biblical theology, the Bible, latinization.

Timotei Cipariu a fost un vrednic și harnic slujitor, nu doar al neamului românesc, al limbii și istoriei acestuia, ci și al Bisericii sale Română Unită cu Roma, Greco-Catolică. Mai mult, faptul de a fi mădular al ei și de a o sluji, a fost pentru „omul deplin al Blajului”¹ o mare onoare pe care nu a ezitat să o mărturisească public: „A fi de o confesiune cu toată vița latină și cu cea mai mare parte a națiunilor celor mai civilizate [...], îmi țin [...] de onoare”².

Modurile în care Cipariu a exercitat această slujire sunt multe și felurite. A fost preot³, asesor consistorial, canonic mitropolitan și prepozit⁴, candidat, după moartea mitropolitului Alexandru Șterca Șuluțiu, la scaunul de mitropolit al Bisericii Române Unită cu Roma, Greco-Catolică, de care a fost la o distanță de numai zece voturi⁵, profesor și director al gimnaziului⁶, profesor de filosofie, de dogmatică și apoi de studiu biblic la Seminarul Teologic din Blaj, restaurator și prefect al Tipografiei Seminarului Diecezan vreme de trei decenii (1833-1863)⁷. Timotei Cipariu s-a achitat întotdeauna cu cinste de însărcinările primite. Deși acestea l-au solicitat mult, a reușit mereu să se impună, depășind dificultățile și imprimând progres sectoarelor, fie ele strict ecleziastice, didactice sau administrative, în care a activat, ceea ce subliniază încă o dată că ne aflăm „în fața aceluși titan care, ca tânăr, a fost de o bătrânețe uimitoare, iar, ca bătrân de peste 80 de ani, s-a remarcat prin entuziasmul de adolescent al celei mai curate și mai mari activități cărțurărești”⁸.

¹ Ion Buzași, *Timotei Cipariu – scriitorul*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2005, p. 13.

² Apud, Augustin Bunea, *Amintirea lui Cipariu*, în „Unirea. Foaie bisericească-politică”, Număr festiv, anul XV, Blaj, 24 iunie 1905, p. 203.

³ Timotei Cipariu a fost hirotonit *preot celibatar* de către Episcopul Ioan Bob în anul 1827, vezi Ioan Rațiu, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhiepiscopiei, 1905, p. 12.

⁴ *Ibidem*, pp. 16-19.

⁵ *Ibidem*, pp. 11-17.

⁶ *Ibidem*, pp. 19-23.

⁷ *Ibidem*, pp. 12-13.

⁸ Paul I. Papadopol, *Timotei Cipariu (1805-1887)*, în „Universul literar”, anul XLVI, nrr. 1-2, 1 ianuarie 1930, p. 2.

Calitatea sa de om de știință rămâne totuși cea care îi aduce cele mai mari realizări în folosul Bisericii, întrucât „știința este una dintre cele mai frumoase și nobile podoabe ale omului. Cu cât este mai întinsă, mai adâncă, mai adevărată, mai feliurită și mai folositoare popoarelor, cu atât apropie ea mai mult pe om de Dumnezeu, în care atotștiința este nedespărțită de ființa lui. De aceea Dumnezeu prin gura profetului său Malahia, a cerut de la preoții săi, chemați a duce pe oameni la desăvârșirea, ce ne face asemenea lui Dumnezeu și ne împreună cu el, ca pururea să fie înzestrați cu știință”⁹.

Tocmai împărțirea științei acumulate, în cazul de față teologică, trebuie să-i aducă lui Timotei Cipariu acea cinste despre care îi vorbea Apostolul Pavel ucenicului său Timotei: „Preoții cei ce-și țin bine deregătoria, de îndoită cinste să se învrednicească, mai ales cei care se ostenesc în cuvânt și învățătură” (*ITim. 5, 17*), însă realizările sale în acest domeniu, deși nu sunt în totalitate trecute cu vederea, totuși rămân încă nedeplin valorificate. Contribuțiile la biografia lui Timotei Cipariu, începute cu prima abordare monografică ce poartă semnătura istoricului literar Ioan Rațiu¹⁰, continuate apoi cu numărul omagial al ziarului *Unirea*¹¹ dedicat în întregime lui Timotei Cipariu și completate de autori precum Ilie Dăianu¹², Nicolae Comșa¹³, Alexandru Lupeanu Melin¹⁴ sau Ștefan Manciulea¹⁵, numai amintesc activitatea teologică a lui Cipariu fără să dezvolte sau să aprofundeze acest aspect. Apoi, vreme de aproape o jumătate de veac, în perioada totalitaristă, nici nu s-a mai putut cuteza la o asemenea abordare. Abia după '89 avem de a face cu astfel de inițiative. Mai întâi profesorul și istoricul literar Ion Buzași pune în circulație o antologie de *Poezii și scrieri religioase*¹⁶ ale lui Cipariu readucând în actualitate figura teologului. Apoi, Anton Goția în lucrarea *Continuitate și modernizare de la P. Pavel Aron la T. Cipariu – Studiu lingvistic și istorico-liturgic*¹⁷, sugerează amprenta lui Timotei Cipariu asupra *Liturghierului* de la 1870. Aceștia li se adăugă contribuțiile lui Ioan Chindriș și ale Niculinei Iacob care, în conferințe și studii de specialitate¹⁸, au problematizat și analizat *Biblia* în versiunea cipariană rămasă până în prezent în manuscris. Aceluiași subiect i se acordă

⁹ Augustin Bunea, *Amintirea lui Cipariu*, p. 200.

¹⁰ Vezi Rațiu, Ioan, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhiepiscopiei, 1905.

¹¹ Vezi „Unirea. Foaie bisericească-politică”, Număr festiv, anul XV, Blaj, 24 iunie 1905.

¹² Ilie Dăianu, *Timotei Cipariu la a 50 aniversare de la moartea lui 3 septembrie 1887*, București, „Bucovina” I. E. Teodoruțiu, 1937.

¹³ Nicolae Comșa, *Dascălii Blajului. Seria lor cronologică cu date bio-bibliografice*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1940, pp. 62-63.

¹⁴ Lui Lupeanu Melin i se datorează apariția primului fragment din memorialistica cipariană. Acesta transcrie și publică *Jurnalul* din 1836 sub numele de *Călătorie în Muntenia: Timotei Cipariu, Călătorie în Muntenia*, în „Prietenii istoriei literare”, vol. I, București, 1931.

¹⁵ Ștefan Manciulea, *Timotei Cipariu. Început de autobiografie*, în „Cultura Creștină”, Blaj, anul XX, nrr. 5-6, nrr. 7-9, nrr. 10-12, 1940, Tipografia Seminarului; Idem, *Timotei Cipariu și Astra*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1943. Lucrarea a fost reeditată sub același titlu în ediție îngrijită și prefațată de Ion Buzași la Editura Astra, *Despărțământul “Timotei Cipariu”*, Blaj, 2001; Idem, *Activitatea politică a lui Timotei Cipariu*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1944. Aceste ultime trei titluri au fost reeditate cu prilejul bicentenarului nașterii lui Timotei Cipariu într-un volum intitulat *Timotei Cipariu. Contribuții monografice*, Centrul Cultural “Jaques Maritain”, Blaj, 2005; Idem, *Timotei Cipariu, gazetar*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 14, 1942.

¹⁶ Timotei Cipariu, *Poezii și scrieri religioase*. Antologie și prefață de Ion Buzași, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2008.

¹⁷ Anton Goția, *Continuitate și modernizare de la P. Pavel Aron la T. Cipariu – Studiu lingvistic și istorico-liturgic*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006.

¹⁸ Titluri precum *Tradiție și inovație latinistă în «Biblia lui Timotei Cipariu»; Cinci versiuni românești al Sfintei Scripturi în Blajul greco-catolic. Filiație și originalitate; Școala latinistă și traducerea Bibliei în limba română sau Bibliile blăjene din secolul al XVIII-lea, modelatoare ale culturii și limbii române premoderne* răsfrirate în diferite reviste au fost adunate, alături de altele, împreună în volumul Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Secvențe iluministe*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013 sub titlul *Biblistice*.

un spațiu important și în lucrarea lui Remus Mircea Birtz: *Considerații asupra unor traduceri biblice românești din sec. XIX-XX*¹⁹.

Prin urmare, profilul teologului Cipariu este un șantier deschis. De aceea, vom încerca în studiul nostru să fructificăm rezultatele cercetărilor pe acest subiect prin aducerea în discuție a lucrărilor teologice la care a contribuit sau pe care le-a scris enciclopedul blăjean.

Între acestea, un loc aparte este ocupat de editarea *Orologhionului* sau *Ceaslovului* în anul 1835²⁰. Este prima carte de cult din istoria limbii române, tipărită cu litere latine. Nu este mai puțin adevărat că acest demers al lui Cipariu este anticipat cu aproximativ o jumătate de secol de către un alt exponent ilustru al *Școlii Ardelene*, călugărul Samuil Clain care, în anul 1779 publica la Viena cea dintâi carte de rugăciuni din cultura românească scrisă cu caractere latine²¹ sub titlul: *Carte de roagaciuni pentru evlavia homului chreștin*²². Prin *Carte de rugăciuni*, Samuil Micu stimula gustul și deprinderea elementelor minimale ale unei limbi române, în calitatea ei de fiică a limbii latine, cât și accesul mai larg la rugăciune. Familiarizarea cu elementele limbii trebuia să conducă în mod firesc la o lărgire considerabilă a ariei, redusă uneori numai la preot și dascăl, a celor care folosesc cartea pentru rugăciuni. Pe aceeași linie se înscrie și *Acatistul* publicat la Sibiu în anul 1801.

Posibil inspirat de Micu, cu care se aseamănă în multe aspecte, Cipariu împinge lucrurile mai în profunzime atunci când introduce *Orologhionul* cu litere latine în practica Bisericii Unite. Fiind o carte „care cuprinde urmarea orelor și câte sunt de lipsă spre săvârșirea laudelor de toate zilele”²³ folosită în mod deosebit de preoți, dar și de studenții în teologie, pe lângă calitatea de instrument folositor pentru rugăciune, *Orologhionul* devine și o cale prielnică de reșezare a limbii române pe fâgașul ei natural în care s-a născut, dar care la un moment dat, în cursul istoriei s-a pierdut prin introducerea alfabetului chirilic²⁴. Or, pe lângă celelalte străduințe ale sale în plan lingvistic și filologic, Timotei Cipariu a intuit oportunitatea oferită de graiul bisericesc și de cei care-l propovăduiau în atingerea scopului său cu privire la limba română. Strădaniile sale nu au rămas nerăsplătite. Ediția a V-cea a *Orologhionului* are la început următoarea dedicație: „Amintirii lui Timotei Cipariu celui care înainte cu una sută ani la a. d.

¹⁹ P. Dr. Mircea Remus Birtz, *Considerații asupra unor traduceri biblice românești din sec. XIX-XX*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013, pp. 8-16; 75-82.

²⁰ *Orologiulu celu mare* (Ciasoslovu) acum antea ora intru acestu tipu dupa originalulu grecescu revediatu si datu afara, Blasiu, în Tipografia Romaneasca, 1835.

²¹ Serafim Duicu, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, București, Editura Sport-Turism, 1986, p. 79.

²² Samuil Micu, *Carte de roagaciuni pentru evlavia homului chreștin*, Viena, 1779. Născută în timpul frământărilor cercului vienez de intelectuali români privind emanciparea culturală și religioasă a românilor transilvăneni, această lucrare conține și o expunere succintă a sistemului său ortografic și etimologic, ceea ce arată, dincolo de aportul lingvistic, o nouă orientare. Probabil, Samuil Micu a fost inspirat în acest demers de *Bucoavne*, acele mici catehisme care deveneau de obicei un fel de *abecedare* atât în sensul deprinderii principalelor învățături de credință, cât și în cel al cititului sau scrisului. Un exemplu *Bucoavna de la Bălgrad* ca de altfel modelele ei slavone, încep într-un mod similar și anume: prin redarea unor elemente legate de limbă cu toate că întreg conținutul era religios, vezi Alin-Mihai Gherman, Eva Mârza, *Studiu filologic la Bucoavna de la Bălgrad 1699*. Ediție critică tipărită cu binecuvântarea P.S. Emilian, Episcop al Alba Iuliei, Sibiu, 1989, pp. 73-84.

²³ *Orologhion care cuprinde urmarea orelor și câte sunt de lipsă spre săvârșirea laudelor de toate zilele*. Edițiunea a V-a, cu binecuvântarea Excelenței Sale Înaltpreasfințitului Domn Dr. Vasile Suci Arhiepiscop și Mitropolit de Alba-Iulia și Făgăraș, Blaj, 1931, p. 1.

²⁴ Opinia lui Cipariu cu privire la acest aspect este limpede formulată în *Discursul asupra istoriei limbii române*, pronunțat în ședința publică a Societății Literare din București, la 6-18 august 1867: „... introducerea limbii slavice, chiar și în bisericile românului, atunci limba română ajunsese la cea mai din urmă agonie. Domnilor! Iertați-mă ca să nu mă demit în descrierea acestor secolii, plini de întuneric și de barbarie, de carii nici un român nu-și poate aduce aminte fără greață și înfiorare – greață pentru barbarie și înfiorare pentru stricăciunea ce ne-a cauzat slavonismul în limba și în cultura intelectuală”, în Timotei Cipariu, *Scientia Litterarium*. Ediție, prefată, micromonografii, comentarii, note enciclopedice, glosar, indici, bibliografie de Stela Toma, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie literară „G. Călinescu”, 2004, p. 304.

1835 a tipărit la Blaj pentru folosul Bisericii și al neamului atunci întâia-oară cu litere străbune această carte”²⁵.

În aceeași sferă a cărților de cult, numele lui Timotei Cipariu pare să fie legat și de ediția din 1870 a *Liturghierului*²⁶, deși acesta nu mai era prefect al Tipografiei Seminarului din 1863. Opinia este formulată de Anton Goția în următorii termeni: „În anul 1970 se tipărește la Blaj cu caractere latine și ortografie etimologică o nouă ediție a *Liturghierului* [...] pe care o considerăm ca aparținând «epocii cipariene»”²⁷. Ediția în discuție, dincolo de faptul că înlocuiește alfabetul chirilic cu cel latin, este considerată în raport cu edițiile precedente apărute la Blaj un salt spre modernitate, nu atât în ce privește conținutul său care rămâne cel clasic, cât mai ales în ce privește „expresia lui [...] substanțial diferită [...] marcând o modernizare a limbajului în sensul promovării masive a neologismului”²⁸. De asemenea, terminologia acestui *Liturghier* introduce termeni noi (*Sânte Dumnezeule* în loc de *Aghios*, *Spiritul Sfânt* în loc de *Duh* «Sfânt», *a binecuvânta* în loc de *blagoslovi* etc) și o serie de sinonime de proveniență latină înlocuind totodată vechea terminologie a liturghierelor apărute la Blaj, tradițională și mai slavizantă, împrumutată și multiplicată de la ediția lui Antim Ivireanu încoace²⁹. Curajul acestei *înnoiri* nu a rămas neamendat nici în epocă și nici mai apoi. Noi ne rezumăm în a considera, împreună cu Anton Goția, că această întreprindere „se înscrie în curentul cultural dominant al timpului, pe linia Școlii Ardelene, de promovare a scrierii limbii române cu litere latine și grafie etimologică, cultivarea și îmbogățirea limbii pe linie latino-romanică”³⁰.

Timp de patru ani, Cipariu a predat teologia dogmatică în Seminarul blăjean. Faptul că nu a semnat lucrări în acest domeniu al teologiei ne duce cu gândul la probabilitatea că Dimitrie Caian i-a lăsat moștenire nu numai catedra³¹, așa cum arăta Ioan Rațiu, ci și dogmaticile sale³². În schimb, în ce privește studiul biblic, Timotei Cipariu dăruiește două lucrări. Prima dintre ele este *Știința Sfintei Scripturi*³³, o lucrare care atât prin conținut, cât și prin alcătuire exprimă anvergura culturală și documentară a autorului și, în același timp, pasiunea pentru acest sector al cunoașterii „A cunosce, ce e S. Scriptura, cuprinsulu si invetiatur'a ei, autoritatea si începutulu acestoru carti, e de celu mai înaltu interesu pentru tota omenimea si mai cu alegere pentru omulu crestinu, preutu și teologu. Întru ins'a afla istoriculu monumente literarie si funtane istorice de cea mai inalta vechime, plene de cele mai interesante notitie in tota cautarea: filosofulu cea mai limpede teoria despre cele mai grele probleme metafisice: de D.dieu si sufletu, precum si moralia cea mai curata si inaltiatoria de anime: crestinulu cunoscenti'a relegiunei cei mai mangaiatorie, a descoperirei cei mai adeverate D.dieesci, si insusi cuventulu lui D.dieu. Éra preutulu cá teologu afla întru însa (Sfânta Scriptură n.n.) funtan'a cea

²⁵ *Orologhion*, 1931, p. 2.

²⁶ *Dumnezeieștile și Sântele Liturgie. Ale celor dintru sânti părinților moștri Ioan Crisostom, Basiliu cel Mare și Gregoriu Dialogul*. Cu binecuvântarea Prea-sânșitului Domnului Domn Ioan Arhiepiscopul și Metropolitul Albe-Juliei, Blaj, 1870.

²⁷ Anton Goția, *Continuitate și modernizare de la P. Pavel Aron la T. Cipariu – Studiu lingvistic și istorico-liturgic*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006, p. 74.

²⁸ *Ibidem*, p. 75.

²⁹ *Ibidem*, pp. 75-80.

³⁰ *Ibidem*, p. 86.

³¹ Ioan Rațiu, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, p. 12.

³² Dimitrie Caian, proaspăt întors de la studii, publică între 1804-1811 trei volume de teologie dogmatică sub titlul: *Teologie dogmatică. După învățătura bunilor credincioși Dascăli întocmită, cu mărturii din S. Scriptură, și din Sf. Părinți întărită spre învățătura Clerului celui tânăr Rumânesc așezată și tipărită. Cu blagoslovenia Excelenții Sale, Prea Luminatului, și prea Osfinșitului Domnului Domn. Ioan Bobb. Vlădicul Făgărașului, și a Prea Înălțatei Cesaro Crăești Mărimi Sfeatnic din lăuntru*, [I-III], în Blaj la Mitropolie anulu [1804-1811], cu Tipariul Seminarului.

³³ Timotei Cipariu, *Știința S. Scripture. Isagogica, Ermenevtica si Archeologica*, Blaj, Tipariul Seminarului Diecezan, 1854.

neîmpucinata, dein care e chiamatu a adapá turm'a sa cea cea suflteasca insetata de adeváru D.diescu cu ap'a cea via si de pururea curetoria, – si arm'a neinvină, cu care sesi apere turm'a asupr'a ostei indoieleloru si a necredinței. «Că buzele preutului voru pazi scienti'a, si lege voru cercá dein rostulu lui: ca angerulu domnului poteriloru este elu» (Mal. II, 7)³⁴.

În acest paragraf, vorbind despre importanța cunoașterii Sfintei Scripturi de către toți oamenii, istorici sau filosofi, accentuând mai ales pentru creștini, preot și teolog, Cipariu face aluzie la destinatarii lucrării. Aceștia sunt în primul rând studentul în teologie și preotul, o dată pentru ei personal, iar apoi pentru cei cărora le-o vor împărtăși sau explica. Este limpede că ne aflăm în fața unui manual de studiu biblic: „Cugetulu autoriului în scrierea acestui opu a fostu, a dá in man'a teneriloru invetiatori un Manuale despre cele ce se cuvene a sci unui preotu despre S. Scriptura dupa starea scientiei biblice de acum, si dupa credenti'a beserecei catolice. Inse nu numai acestoru teri, ci chiaru si preotiloru mai betrani, credemu, că intru asta seracia a literaturii romanesci si mai alesu teologice, nu va fi cu totu foră de folosu³⁵.

Structurată în cinci părți³⁶, fiecare dintre acestea divizată, la rândul ei, în mai multe subcapitole, lucrarea este o prezentare critică a Sfintei Scripturi care depășește simpla expunere a conținutului și împărțirii acesteia, oferind o analiză sistematică și interdisciplinară: în care pe lângă conținut sunt prezente date istorice, de ermeneutică³⁷ și de arheologie biblică, geografice etc. Deși mărturisește că această lucrare este rezultatul a 15 ani de muncă și că are la bază sursele cele mai importante în epocă, Cipariu lasă să se înțeleagă că, în condiții mai prielnice, și-ar fi dorit ca aceasta să aibă o altă anvergură: „Autoriulu, care in decursulu a XV ani s'a cuprensu cu tradarea studiulu biblicu, si si-a fostu cumpusu una mare parte dein acele scientie in limb'a parentiesca , ar' fi doritu, că nu in compediu, precum e acestu de facia, ci intru totu intensulu loru, dupa cum au fostu deliniatu de la inceputu, sa le fia potutu publicá in tipariu. Inse cauzele impiedicarii sunt prea bene semtite, fară de a le infiră mai cu de amenuntulu³⁸. Respiră în aceste rânduri încă o dată seriozitatea cu care acest mare cărturar înțelege să cerceteze și să scrie, dorința de a împărtăși studenților săi toată știința pe care o are.

A doua lucrare a lui Timotei Cipariu pe tărâm biblic este, *Istoria Sfântă sau Biblică a Testamentului Vechiu și Nou*³⁹, mai redusă ca dimensiuni și mai modestă ca abordare metodologică decât precedentă. Concepută în două părți mari: *Istoria Vechiului Testament* și *Istoria Noului Testament*, fiecare dintre ele având câte cinci capitole, lucrarea prezintă istoria revelată a mântuirii de la Facere până la moartea Sfinților Apostoli Petru și Pavel⁴⁰. Lucrarea este în mod limpede un manual care avea menirea de a oferi studenților teologi un prim contact, o introducere în studiul istoriei sacre. Apoi, cel mai probabil, cunoștințele erau aprofundate prin studiul celui alt manual *Știința Sfintei Scripturi*, de care am amintit mai sus.

³⁴ *Ibidem*, p. 1.

³⁵ Timotei Cipariu, *Scienti'a s. Scripture*, Blasiu, Tipariulu Seminarului Diecesanu, 1854, pp. 1-2.

³⁶ Acestea sunt: partea I – *Scriptura Vechiului Testament*, partea a II-a – *Scriptura Noului Testament*, partea a III-a – *Amândouă Scripturile*, partea a IV-a – *Vechimile Scripturii* și partea a V-a – *Josue*.

³⁷ Ștefan Manciușea, *Timotei Cipariu și Astra*. Ediție și prefață de Ion Buzași, Editura ASTRA, Despărțământul „Timotei Cipariu” Blaj, 2001, p. 122.

³⁸ *Ibidem*, p. V.

³⁹ Timotei Cipariu, *Istoria Sfântă sau Biblică a Testamentului Vechiu și Nou pentru incepatori*, editiunea II, Blasiu, Cu Tipariulu Seminarului, 1959.

⁴⁰ *Istoria Vechiului Testament* este prezentată în cinci părți sau capitole: I – De la facere până la diluviu (potop), II – de la diluviu până la Moise, III – de la Moise până la Saul, IV – de la Saul până la exil și V – de la exil până la Cristos. De asemenea, *Istoria Vechiului Testament* are, la rândul ei tot cinci capitole: I – de la naștere până la botez, II – de la botez până la patimi, III – de la patimi până la Înviere, IV – de la Înviere până la Înălțare și V – de la Înălțare până la moartea lui Petru și Pavel

Pe tărâm teologic, traducerea *Sfântei Scripturi* rămâne probabil realizarea sa cea mai însemnată, dar care, din păcate a rămas până în ziua de astăzi ascunsă ochilor cititorului în cele trei volume ale manuscrisului păstrat la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, sub cota: ms. rom. 209. În peisajul cultural blăjean „tălmăcirea” lui Cipariu nu stă sub semnul noutății cât mai cu seamă sub cel al continuității unei tradiții singulare în spațiul românesc: „fenomenul care se declanșează la Blaj este unic în istoria culturii române, pentru că aici se vor realiza între 1760 și 1914 cinci versiuni românești ale Bibliei, diferite una de cealaltă, dintre care patru au ajuns până la noi numai în manuscris”⁴¹. În ordine cronologică traducerea cipariană este a patra, urmându-le pe cea a lui Petru Pavel Aron care a fost în sfârșit tipărită în anul 2005 după aproape un sfert de mileniu de așteptare⁴², pe cea a lui Samuil Micu⁴³ singura *Biblie* apărută în epocă ba, mai mult, reeditată în câteva ediții succesive și, nu în ultimul rând, pe cea a profesorului de teologie biblică la Blaj, Teodor Pop, care în răstimp de vreo 25 de ani „a realizat o traducere proprie, selectivă, opțiunea traducătorului îndreptându-se spre cărțile poetice și profetice ale *Vechiului Testament*, din care a tradus *Psaltirea*, *Proverbele*, *Cântarea Cântărilor*, *Eclesiastul* și profeții *Isaia*, *Ieremia*, *Plângerea Ieremiei*, *Iezehiil* și *Daniil*. Manuscrisul traducerii lui Teodor Pop se păstrează la Biblioteca Academiei Române din Cluj-Napoca, Fondul Blaj, sub cota: ms. rom. 57, 59”⁴⁴.

De asemenea, traducerea lui Cipariu este urmată de cea a lui Victor Smigelschi, în care aspectul teologic pare să primeze celui lingvistic: „Nu este vorba numai de o ediție liniară, așa cum erau edițiile făcute până atunci după *Biblia lui Samuil Micu* (1819, 1854-1856, 1856-1858; ulterior, 1914), pentru că, în afara textului de la 1795, transcris cu fidelitate și cu minime modificări de limbă [...] Smigelschi a îmbogățit lucrarea cu un număr impresionant (greu de

⁴¹ Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Secvențe iluministe*, p. 92.

⁴² *Biblia Vulgata Blaj 1760-1761 („Biblia lui Petru Pavel Aron”)*. Ediție princeps după manuscris inedit, coordonatori Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Vol. I-V, București, Editura Academiei Române, 2005.

⁴³ *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Noae*, toate care s-au tipărit de pre limba elinească pre înțalesul limbii românești. Acum întâi s-au tipărit românește, sub stăpânirea preainălțatului împărat a romanilor Franțisc al doilea, craiului apostolicesc, mare prințip al Ardealului și celelalte. Cu blagoslovenia Mării Sale, prealuminatului și preasfințitului domnului domn, Ioan Bob, vlădicul Făgărașului. În Blaj, la Mitropolie. Anul de la nașterea lui Hristos 1795. *Biblia* de la Blaj s-a bucurat de mare prețuire nu numai în ambianța greco-catolică, ci și în cea ortodoxă, motiv pentru care este pe drept socotită *Biblie națională a românilor* (vezi Ioan Chindriș, *Rolul geniului în crearea Bibliei naționale*, în *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică – istorie și spiritualitate – 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unită cu Roma la Blaj*, Coordonatori ediție Pr. dr. Cristian Barta, drd. Zaharie Pinte, Ed. Buna Vestire, Blaj, 2003, p. 219 și Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Secvențe iluministe*, p. 133) sau *Biblie ecumenică* (vezi Vladimir Petercă, *Biblia de la Blaj – o punte peste veacuri*, în *Școlile Greco-catolice ale Blajului 250 de ani de credință și cultură ...*, p. 67). Valoarea ei incontestabilă și autoritatea de care s-a bucurat este confirmată o dată în plus de retipărirea de care a avut parte în mediul ortodox: Petersburg, 1819, Buzău, 1854-1856 și Sibiu, 1856-1858 (vezi Ioan Chindriș, *Rolul geniului în crearea Bibliei naționale ...*, pp. 216-218; Vladimir Petercă, *Biblia de la Blaj – o punte peste veacuri ...*, p. 67; N. Mladin, I. Vlad și Al. Moisiu, *Samuil Micu Clain – Teologul. Viața, opera și concepția lui teologică*, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, Sibiu, 1957, pp. 52-53). Istoricul Ioan Chindriș, secondat de omul de literă Niculina Iacob, apreciind popularitatea de care s-a bucurat *Biblia* lui Samuil Micu afirmă: „punctul culminant al acestei glorioase ascensiuni constituindu-l reproducerea textului de la 1795, cu modificări neînsemnate, în *Biblia sinodală* de la București, din 1914 (*Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă*, tipărită în zilele Majestății Sale Carol I, regele României, în al 49 an de slăvită domnie. Ediția Sfântului Sinod, București, Tipografia cărților Bisericești, 1914)”, vezi Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Secvențe iluministe*, p. 94. În sfârșit, în anul 2000, *Biblia de la Blaj* se întoarce acasă întrucât este retipărită la Roma, în ediție jubiliară, cu binecuvântarea Î.P.S. Lucian Mureșan mitropolitul Bisericii Române Unite și realizată sub înaltul patronaj al P.S. Virgil Bercea episcopul Eparhiei Române Unite de Oradea și sub egida științifică a Academiei Române, Institutul de Istorie Cluj-Napoca, director acad. Camil Mureșan (*Biblia de la Blaj 1795*. Ediție jubiliară, Cu binecuvântarea Î. P. S. Lucian Mureșan mitropolitul Bisericii Române Unite, realizată sub înaltul patronaj al P. S. Virgil Bercea episcopul Eparhiei române Unite de Oradea și sub egida științifică a Academiei Române Institutul de Istorie Cluj-Napoca, director Acad. Camil Mureșan, Roma, 2000). Prin acest demers, „opera de căpetenie și cununa de lauri a școlii spirituale din sânul Bisericii Române Unite” precum și „competența teologică, istorică și filologică nemaintălnite în lumea românească”⁴³ a traducătorului, în persoana lui Samuil Micu Clain, au fost reasezate la locul potrivit.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 96.

precizat deocamdată) de note, comentarii și explicații proprii [...]. Pas cu pas într-un succedaneu de erudiție barocă, profesorul blăjean secondează textul biblic de la 1795 cu clarificări și cugetări pertinente, edificiu uriaș de cultură teologică, biblică în mod aparte. Și Samuil Micu fusese atras de erudiția critică, dar a fost nevoit să cedeze în fața unei urgențe resintită imperativ, aceea de a umple golul de texte din cultura românilor. În momentul în care Smigelschi realiza ediția sa, această problemă nu se mai punea la aceleași dimensiuni, și, prin urmare, el a putut zăbovi îndelung asupra textului, rezultatul demersului său hermeneutic fiind unic în cultura românească până în momentul apariției versiunii realizate de mitropolitul Bartolomeu Anania⁴⁵.

Această introducere în spiritul fertil Blajului în materie de știință și preocupare biblică încearcă să plaseze întreprinderea lui Timotei Cipariu în contextul teologic și cultural care să o lumineze și să o explice. Nici în cazul *Bibliei*, Cipariu nu se sustrage tradiției Școlii Ardelene, cum nu o face nici în alte sectoare ale complexei sale activități. Cel mai probabil încearcă să ducă mai departe, să aprofundeze ceea ce a ajuns până la el. Însă, ființarea de la naștere și până în prezent a versiunii cipariene a *Bibliei* numai în manuscris a ținut-o departe de ochii omului de rând și chiar al specialiștilor și astfel a păstrat o pată de umbră pe chipul părintelui ei. Se poate spune, și pe bună dreptate, că Timotei Cipariu este mare oricum, dar adevăratele sale dimensiuni nu pot fi cunoscute în măsura lor corectă, fără această contribuție și fără altele care, fie au fost neglijate, fie prea puțin cunoscute. Ce s-ar fi întâmplat dacă ar fi fost publicată? Ce impact ar fi avut asupra teologiei românești, în speță biblică, sau ce impact ar fi avut în evoluția limbii și a culturii naționale? Răspunsurile la aceste întrebări, de altfel firești, rămân doar simple ipoteze.

În același timp, nu putem să nu constatăm în ultima vreme o intensificare a eforturilor de a corecta această nedreptate prin cercetările care s-au făcut asupra textului, dar mai ales prin nobila intenție de fi pregătită pentru tipar și *Biblia lui Timotei Cipariu*. Astfel, contribuțiile din ultimele două decenii ale istoricului Ioan Chindriș, ani mulți directorul Bibliotecii Academiei din Cluj și a filologului Niculina Iacob care au deschis subiectul, au problematizat și au provocat. Reacțiile care au apărut deja⁴⁶ și cele care se mai lasă așteptate vor putea umple golul și vor lumina mai bine profilul teologului Timotei Cipariu.

⁴⁵ Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Secvențe iluministe*, pp. 101-102 și 113.

⁴⁶ Lucrarea preotului greco-catolic și cercetătorul Dr. Mircea Remus Birtz, *Considerații asupra unor traduceri biblice românești din sec. XIX-XX*, este în același timp o reacție de corectare și completare a părerilor exprimate de Ioan Chindriș și Niculina Iacob în *Secvențe iluministe ...* și, în același timp, o încercare de a răspunde unor întrebări importante precum: „Biblia lui Cipariu – un experiment eșuat? De ce nu și-a publicat totuși Cipariu Biblia? sau Își putea publica Timotei Cipariu Biblia?”. Benefică provocare pentru că interpretarea și perspectiva istoricului și a filologului, mai mult decât să fie în opoziție, sunt completate cu cea a teologului. Cu toate că detaliile disputei nu fac obiectul studiului nostru vom reda câteva fragmente ale lui Birtz pentru a sublinia aspectul reactiv al reflecției sale: „Un nou volum dedicat Școlii Ardelene a apărut recent, realizat de cercetătorii Ioan Chindriș și Niculina Iacob, intitulat *Secvențe Iluministe*, Cluj-Napoca, 2013, ed. Napoca Star, având 637 pagini. Volumul reunește articole științifice publicate anterior de cei doi cercetători, fie individual, fie în colaborare, fiind deci un compendiu al unor lucrări precedente, puse astfel la îndemâna cititorilor într-o lucrare unitară. Din nefericire, o prefață care să explice rostul volumului și să semnaleze eventualele apariții mai noi în domeniul abordat lipsește. Studiilor biblice le sunt atribuite 235 p., acestea fiind axate pe Bibliile elaborate la Blaj, o atenție specială fiind acordată Bibliei lui Timotei Cipariu (de fapt manuscrisului biblic al acestuia, cotate Mss. Rom. 209, Fondul Blaj Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj – sigla BARCj). Ca unul care în perioada 2006-2009 am transcris textul Vechiului Testament al acestui manuscris biblic în cadrul unui program patronat de Academia Română, dedicat Moștenirii spirituale a Școlii Ardelene și având antrenamentul dobândit prin transcrierea (diortosirea) a 39 de cărți biblice din cele 52 păstrate ale Vulgatei de la Blaj, pot emite câteva observații sau supoziții pe marginea afirmațiilor făcute de cei doi cercetători. [...] Autorii volumului *Secvențe iluministe* (Chindriș Iacob, 2013) concordă că textul ciparian „urmează aproape literal textul Bibliei de la București (1688)” (Chindriș Iacob, 2013, 71, 72, 99), pe parcursul lucrării lor propunându-se câteva direcții de cercetare: 1. Inserarea Bibliei lui Cipariu în contextul altor strădani biblice blăene (Biblia Vulgata, a cărei traducere a fost coordonată de episcopul Petru Pavel Aron, Biblia lui Samuel Micu, din 1795, activitatea biblică a canonicului Theodor Pap de Ujfalu / Uifălean, Biblia redactată de canonicul Victor

Revenind la versiunea ciparină a Bibliei, cu toate că, așa cum am amintit, nu este o noutate în materie de transpunere românească are totuși meritele ei: „Originală, în alt sens însă, este și versiunea pe care Timotei Cipariu o încheia la 23 octombrie 1870, un experiment cu totul inedit în cultura românească: reluarea *Bibliei de la București* din 1688, într-o orientare nouă, aceea a relatinizării limbajului prin recuperarea cuvintelor latinești vechi ale limbii române, care, din varii cauze, fuseseră uitate. Experimentul a necesitat o uriașă muncă asupra textului biblic, desfășurată în singurătatea și tăcerea care l-au caracterizat întreaga viață pe «părintele filologiei române», iar rezultatul acestui efort se păstrează în trei volume manuscrise impresionante, în care textul biblic a rămas pecetluit până de curând”⁴⁷. Sunt subliniate în acest text două aspecte: *munca uriașă* în ceea ce privește pe autor și *relatinizarea limbajului* în ceea ce privește textul. Astfel, demersul lui Cipariu, oricât de dificil și ostenitor a fost, a avut numai un singur scop, cel filologic, iar noi nu discutăm decât de un manuscris uriaș în care „se regăsesc, ca într-un caleidoscop atotcuprinzător, mărețiile și lunecările acestui curent, căruia nu i-a succes să se impună nici în domeniul atât de conservator al limbajului biblic, dar nici în acel atât de permisiv al beletristicii”⁴⁸. Conform părerii lui Ion Buzași nu atât reintroducerea de cuvinte de origine latină ieșite din uz din diferite motive, cât mai ales ortografia etimologică este cea care provoacă o oarecare reticență față de text: „Pentru cunoscătorii limbii și literaturii române este evident că ortografia etimologică era pentru cele două generații ale Școlii Ardelene (sau Școala latinistă blăjeană), o dovadă peremptorie a originii latine a limbii noastre și un argument al continuității și al drepturilor legitime ale poporului român în Transilvania. Dar îndepărtând această haină a grafiei etimologice latinizante multe din paginile Bibliei lui Cipariu sunt la nivelul de frumusețe al oricărui text clasic românesc, însă cu aportul neologic care le conferă o dignitate din ființa istorică a Ardealului”⁴⁹.

Remus Mircea Birtz, chiar dacă lărgeste orizontul apariției Bibliilor de la mediul blăjean propus de Chindriș și Iacob la întreg spațiul românesc ori chiar extern și, de asemenea, nuanțează implicarea intensă a lui Cipariu în activități editoriale sau bisericești, totuși nu ajunge la o concluzie mult diferită de a celor doi: „Timotei Cipariu a avut desigur cunoștința de apariția Bibliilor de la Iași și de la Pesta, Biblii care erau diferite de cele tradiționale, erau versiuni noi, dar redactate într-un limbaj îmbogățit cu neologisme și cu ortografia latinizantă a epocii. Nu era

Szmigelski (N.B. așa își scria el numele, și se semna). 2. Comparația textului ciparian cu alte variante, fiind predilecte cele de Blaj, iar din cele editate de Biserica Ortodoxă fiind selectate B 1688, Biblia Sinodală din 1914 (diortosită după cea din 1795), Biblia lui Șaguna și Biblia Anania 2001. Referințe se fac și la Biblia de la Sankt Petersburg 1819 sau la cea de la Buzău 1854-1856. 3. O problemă ridicată de autori se referă la needitarea textului ciparian. Explicațiile oferite de ei sunt din cele mai diverse: 3 a. „Ne-am întrebat atunci și e firesc să ne întrebăm pentru că răspunsul, oricât de logic ar fi, devine ilogic când e vorba de rămânerea în uitare a unor monumente de limbă românească cum a fost cu puțință această ignorare de proporții homeriene? Am răspuns atunci și vom mai răspunde și acum, așa cum istoria ne-a mai pus în situația de a o face: blestemul istoric al Școlii Ardelene, care, iată, nu se dezmente” (Chindriș Iacob, 2013, 37 nota 2, 73). 3 b. Contextul cauzat de polemica dintre Andrei Șaguna și Ion Heliade Rădulescu, cu privire la editarea Bibliei (Chindriș Iacob 2013, 73-75). Polemica Andrei Șaguna și Ion Heliade Rădulescu este totodată un pretext pentru o utilă comparație a textului biblic parisian (Heliade) cu cel ciparian (*Ibidem* 90-91), dar și reiterarea unor mai vechi acuze împotriva lui Șaguna, cum că acesta „și-ar fi însușit” Biblia de la Blaj 1795 (*Ibidem* 29, 37 nota 2, 222), o formulare mai blândă decât una anterioară (când fapta lui Șaguna a fost definită „cel mai mare furt literar pe care l-a înregistrat cultura noastră din toate timpurile” Chindriș, 2010, 349). 3 c. Autorii conchid că nu exista o problemă financiară în cazul lui Cipariu, acesta cheltuind de altfel sume importante pentru achizițiile cărților și manuscriselor rare (Chindriș Iacob 2013, 75). Iată deci alte și noi întrebări pentru cercetătorii care doresc să se apropie de fenomenul editării Sfintei Scripturi în spațiul cultural românesc. N.B Manuscrisul biblic al lui Timotei Cipariu nu a fost ignorat la Blaj, fiind menționat și de P. Dr. Victor Macaveiu imediat după Primul Război Mondial (Macaveiu 1921, 8), vezi, pp. 8; 11-12.

⁴⁷ Ioan Chindriș, Niculina Iacob, *Secvențe iluministe*, p. 99.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 128.

⁴⁹ Ion Buzași, *Prefață la Timotei Cipariu, Poezii și scrieri religioase*, p. 15.

sistemul *lui* ortografic, așa cum apare în manuscrisul biblic, dar era un sistem acceptat în acel timp. Tirajele erau substanțiale pentru acele timpuri, prețul de cost fiind mic. Dar în acei ani Cipariu era ocupat și cu editarea cărților de cult de la Blaj, activitate ce avea acordul și comanda ierarhiei (Euchologiul din 1868, Liturghierul din 1870, Octoihul latinizat deja în edițiile din 1858, 1865, 1875, Penticostarul din 1875) (Mârza Rus 2004, 41,48, 59, 61). Era implicat și în organizarea Primului Conciliu Provincial al Mitropoliei Blăjene, iar între 1867-1872 a editat „*Archivu pentru filologia și istoria*” un periodic esențial pentru istoria și istoria ecleziastică a românilor. Iată deci principalele motive, ușor verificabile, pentru care Timotei Cipariu a renunțat la experimentul său biblic, considerând transcrierea Bibliei din 1688 drept un exercițiu stilistic, destinat să rămână ca atare⁵⁰.

Toate opiniile expuse mai sus consideră traducerea lui Cipariu numai sub aspect istoric, lingvistic și filologic. Lipsesc deocamdată abordări și interpretări și din alte unghiuri, cum ar fi cel teologic. Renumele de „părintele filologiei române”⁵¹ sau de „primul mare lingvist român”⁵², pe care și le-a câștigat pot constitui chei de interpretare, dar nu unicele în apropierea de Biblia lui Cipariu. Pe lângă principiile lingvistice și filologice, poate fi adăugată concepția sa despre limba bisericească pe care o consideră mai regulată, cu o ortografie mai etimologică și, probabil, o albie potrivită pentru diseminarea rezultatelor cercetărilor sale: „Românii noștri însă au limba bisericească, care e mai regulată decât multe dialecte ale noastre, ales ortografia ei e mai etimologică. Cu această limbă și ortografie se folosiră prea bine românii timp îndelungat. Și merită ca această limbă și această ortografie să se ia de bază pentru limba și literatura română cea profană. De aceea și convicțiunea mea era, și fu, și este, ca de la formele și ortografia acestei limbi să nu ne abatem decât acolo, unde cercetările filologice dne demustră, că în limba bisericească se află sminteală ca și în vorbirea altor ținuturi”⁵³. Această concepție ar putea completa explicațiile în implicarea lui Cipariu nu numai în traducerea Bibliei, dar și în editarea cărților bisericești.

Accesul mai larg la text prin tipărirea *Bibliei* lui Timotei Cipariu și eventualele studii ce vor însoții evenimentul vor fi în măsură să completeze valoarea demersului și profilul teologului Timotei Cipariu.

Importante, nu numai pentru profilul teologic ci și pentru cel literar, sunt și predicile lui Cipariu, care au fost publicate parțial de către Ștefan Manciulea⁵⁴ și republicate de Ion Buzași în Timotei Cipariu, *Poezii și scrieri religioase*. Este vorba despre o predică funebră, *La un moșneag* și cel mai probabil niște meditații de reculegere spirituală ținute studenților teologi blăjeni, pentru Postul Mare și Sărbătoarea Învierii Domnului, în martie 1855: „Veniți dar, tinerilor (mei frățiori), întru aceste zile de întoarcere și cercetare a conștiințelor noastre, să medităm în camerile noastre asupra marelui mister al credinței; veniți să cugetăm despre Creatoriul, Răscumpărătoriul și Sfințitoriul nostru; veniți să cercetăm cu seriozitate afundul conștiințelor noastre și să vedem au nu cumva fără voia noastră s-a vârât întru însele vreun fir de îndoială, care ca aluatul să ne corumpă toată frământătura credinței; și de vom afla neghina mestecată în grâul nostru, veniți să o scoatem înainte de a o semăna în pământul semănăturii noastre. Că de nu veți ave credință întreagă și nemișcată în inimile voastre, amar vouă pre calea

⁵⁰ Remus Mircea Birtz, *op. cit.*, p. 26.

⁵¹ Sextil Pușcariu, *Timotei Cipariu*, în „Luceafărul”, an IV, nr.15-16, 1905, p. 316.

⁵² Carmen-Gabriela Pamfil, *Timotei Cipariu – primul filolog român*, în „Limba Română”, anul XVIII, nr. 1-2, 2008.

⁵³ Timotei Cipariu, *Discursuri*. Ediție îngrijită, antologie și glosar de Ștefan Manciulea și Ion Buzași. Prefață și bibliografie de Ion Buzași, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1984, p. 71.

⁵⁴ Timotei Cipariu, *Predici*, în „Cuvântul Adevărului”, revistă bisericească, omiletică, pastorală, editată de ordinul Sf. Vasile cel Mare, Bixad, 1940, nrr. 8-9-10 (I), pp. 368-372.

chemării ce vi-o ați ales; căci cum veți putea voi să duceți de mână în viață pe cei orbi, de veți fi și voi asemenea orbi ca și ei; cum veți putea redica inimile cele desperate și înfiorate în Ora ce [a] de pre urmă de care tot sufletul se înfioară avându de a se arăta înaintea neînduplecatului Judecătoriu? Acum e timpul bine primit de a vă cerceta pre voi înșivă, acum e prilejul de a vă întări credința și a vă risipi îndoielile. Și cea ce este lumina cea neapusă, să lumineze mintea, inima și cunoscițiile voastre cu lumina adevărului celui de Sus”⁵⁵. Cu blândețea părintelui, cu profunzimea profetului parcă ieșit din Scriptură toate meditațiile întinse pe aproximativ 50 de pagini, sunt o continuă invitație de aprofundare a chemării la preoție și a misiunii preotului în lume ca păstor al turmei lui Cristos, ca slujitor al Domnului și al aproapelui, cale presărată cu împliniri, dar și cu sacrificii, cu credință și cu știință.

Timotei Cipariu a avut pe lângă preocupările sale lingvistice, filologice, istorice, etc. o bogată activitate și în sfera teologică și ecleziastică. Dincolo de cariera bisericească în care a urcat atât de sus încât a fost la numai un pas de scaunul de mitropolit, a rămas un dascăl de teologie dăruit și serios care a cercetat și scris mai mult decât a putut să publice spre folosul studenților săi. Este autor de manuale de teologie biblică, este traducătorul unei versiuni românești a Bibliei, și cel care și-a pus amprenta pe cărți de cult sau bisericești. Nu în ultimul rând, este autorul unor texte de teologie (predici, meditații) care exprimă pe lângă conținutul revelat, universalitatea și profunzimea spiritului său.

La aproape un veac și jumătate de la unirea cu Biserica Romei, Biserica Greco-Catolică se așezase sub aspect identitar, teologic. Probabil, din acest motiv opera teologică a lui Timotei Cipariu nu este de dimensiunile celor din prima generație a Școlii Ardelene, la fel cum aceștia din urmă nu îl întrec pe Cipariu în cercetările lingvistice și filologice.

Activitatea teologică a lui Timotei Cipariu și rezultatele ei rămân o coordonată fundamentală a personalității sale, fără de care profilul de dimensiuni enciclopedice ar fi mai sărac și chiar incomplet.

BIBLIOGRAFIE

1. *Biblia de la Blaj 1795*. Ediție jubiliară, Cu binecuvântarea Î. P. S. Lucian Mureșan mitropolitul Bisericii Române Unite, realizată sub înaltul patronaj al P. S. Virgil Bercea episcopul Eparhiei române Unite de Oradea și sub egida științifică a Academiei Române Institutul de Istorie Cluj-Napoca, director Acad. Camil Mureșan, Roma, 2000
2. *Biblia Vulgata Blaj 1760-1761 („Biblia lui Petru Pavel Aron“)*. Ediție princeps după manuscris inedit, coordonatori Ioan Chindriș și Niculina Iacob, Vol. I-V, București, Editura Academiei Române, 2005
3. *Biblia, adică Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă*, tipărită în zilele Majestății Sale Carol I, regele României, în al 49 an de slăvită domnie. Ediția Sfântului Sinod, București, Tipografia cărților Bisericești, 1914
4. *Bibliia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a ceii Noao*, toate care s-au tipărit de pre limba elinească pre înțalesul limbii românești. Acum întâi s-au tipărit românește, sub stăpânirea preainălțatului împărat a romanilor Franțisc al doilea, craiului

⁵⁵ Timotei Cipariu, *Poezi și scrieri religioase*, pp. 99-100.

- apostolicesc, mare prințip al Ardealului și celelalte. Cu blagoslovenia Mării Sale, prealuminatului și preasfințitului domnului domn, Ioan Bob, vlădicul Făgărașului. În Blaj, la Mitropolie. Anul de la nașterea lui Hristos 1795
5. Birtz, Mircea Remus, *Considerații asupra unor traduceri biblice românești din sec. XIX-XX*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013
 6. Bunea, Augustin, *Amintirea lui Cipariu*, în „Unirea”, anul XV, nr. festiv 25, 1905
 7. Buzași, Ion, *Timotei Cipariu – scriitorul*, Blaj, Editura Buna Vestire, 2005
 8. Caian, Dimitrie, *Teologie dogmatică. După învățătura bunilor credincioși Dascăli întocmită, cu mărturii din S. Scriptură, și din Sf. Părinți întărită spre învățătura Clerului celui tânăr Rumânesc așezată și tipărită. Cu blagoslovenia Excelenții Sale, Prea Luminatului, și prea Osfințitului Domnului Domn. Ioan Bobb. Vlădicul Făgărașului, și a Prea Înălțatei Cesaro Crăești Mărimi Sfeatnic din lăuntru, [I-III], în Blaj la Mitropolie anul [1804-1811], cu Tipariul Seminarului.*
 9. Chindriș, Ioan, Iacob, Niculina, *Secvențe iluministe*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2013
 10. Chindriș, Ioan, *Rolul geniului în crearea Bibliiei naționale*, în *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică – istorie și spiritualitate – 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unită cu Roma la Blaj*, Coordonatori ediție Pr. dr. Cristian Barta, drd. Zaharie Pinte, Blaj, Ed. Buna Vestire, 2003
 11. Cipariu, Timotei, *Călătorie în Muntenia*, în „Prietenii istoriei literare”, vol. I, București, 1931.
 12. Idem, *Istoria Sfântă sau Biblică a Testamentului Vechiu și Nou pentru incepători*, edițiunea II, Blasiu, Cu Tipariului Seminarului, 1959
 13. Idem, *Poezii și scrieri religioase*. Antologie și prefață de Ion Buzași, Târgu-Lăpuș, Editura Galaxia Gutenberg, 2008
 14. Idem, *Predici*, în „Cuvântul Adevărului”, revistă bisericească, omiletică, pastorală, Bixad, Editată de ordinul Sf. Vasile cel Mare, 1940
 15. Idem, *Scientia litterarum*. Ediție, prefață, micromonografii, comentarii, note enciclopedice, glosar, indici, bibliografie de Stela Toma, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, Institutul de Istorie și Teorie literară „G. Călinescu”, 2004
 16. Idem, *Scienti'a s. Scripture*, Blasiu, Tipariul Seminarului Diecesanu, 1854
 17. Idem, *Scienti'a Știința S. Scripture. Isagogica, Ermenevtica si Archeologica*, Blaj, Tipariul Seminarului Diecezan, 1854
 18. Comșa, Nicolae, *Dascălii Blajului. Seria lor cronologică cu date bio-bibliografice*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1940
 19. Dăianu, Ilie, *Timotei Cipariu la a 50 aniversare de la moartea lui 3 septembrie 1887*, București, „Bucovina” I. E. Teodoruțiu, 1937
 20. Duicu, Serafim, *Pe urmele lui Samuil Micu-Clain*, București, Editura Sport-Turism, 1986
 21. *Dumnezeieștile și Sântele Liturgie. Ale celor dintru sânti părinților moștri Ioan Crisostom, Basiliu cel Mare și Gregoriu Dialogul*. Cu binecuvântarea Prea-sânțitului Domnului Domn Ioan Arhiepiscopul și Metropolitul Albe-Juliei, Blaj, 1870
 22. Gherman, Alin-Mihai, Mârza, Eva, *Studiu filologic la Bucoavna de la Bălgrad 1699*. Ediție critică tipărită cu binecuvântarea P.S. Emilian, Episcop al Alba Iuliei, Sibiu, 1989

23. Goția, Anton, *Continuitate și modernizare de la P. Pavel Aron la T. Cipariu – Studiu lingvistic și istorico-liturgic*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2006
24. Manciulea, Ștefan, *Activitatea politică a lui Timotei Cipariu*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1944
25. Idem, *Timotei Cipariu și Astra*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1943
26. Idem, *Timotei Cipariu și Astra*. Ediție îngrijită și prefațată de Ion Buzași, Blaj, Editura Astra, Despărțământul “Timotei Cipariu”, 2001
27. Idem, *Timotei Cipariu. Contribuții monografice*, Blaj, Centrul Cultural “Jaques Maritain”, 2005
28. Idem, *Timotei Cipariu. Început de autobiografie*, în „Cultura Creștină”, Blaj, anul XX, nrr. 5-6, nrr. 7-9, nrr. 10-12, 1940, Tipografia Seminarului
29. Idem, *Timotei Cipariu, gazetar*, în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 14, 1942
30. Micu, Samuil, *Carte de roagaciuni pentru evlavia homului chreștin*, Viena, 1779.
31. Mladin, N., Vlad, I. și Moisiu, Al., *Samuil Micu Clain – Teologul. Viața, opera și concepția lui teologică*, Sibiu, Editura Arhiepiscopiei Ortodoxe Române, 1957
32. *Orologhion care cuprinde urmarea orelor și câte sunt de lipsă spre săvârșirea laudelor de toate zilele*. Edițiunea a V-a, cu binecuvântarea Excelenței Sale Înaltpreasfințitului Domn Dr. Vasile Suci Arhiepiscop și Mitropolit de Alba-Iulia și Făgăraș, Blaj, 1931
33. *Orologiulu celu mare* (Ciasoslovu) acum antea ora intru acestu tipu dupa originalulu grecescu revediatu si datu afara, Blasiu, în Tipografia Romaneasca, 1835
34. Papadopol, Paul I., *Timotei Cipariu (1805-1887)*, în „Universul literar”, anul XLVI, nrr. 1-2, 1 ianuarie 1930
35. Petercă, Vladimir, *Biblia de la Blaj – o punte peste veacuri*, în *Biserica Română Unită cu Roma Greco-Catolică – istorie și spiritualitate – 150 de ani de la înființarea Mitropoliei Române Unită cu Roma la Blaj*
36. Rațiu, Ioan, *Timotei Cipariu. Viața și activitatea lui*, Blaj, Tipografia Seminarului Arhidiecezan, 1905